
ЗА ПРЕВОДА НА ФИЛМИ В СВЕТЛИНАТА НА РЕЧЕВИТЕ АКТОВЕ

Станимир Мичев,
Нов български университет, София

El presente artículo tiene como objetivo establecer, a grandes rasgos, una relación de contacto entre las normas de traducción audiovisual y la teoría de los actos de habla, cuya formulación original se debe a J. L. Austin en su obra póstuma “Cómo hacer cosas con palabras”. Se hace una presentación general de la teoría de los actos de habla en la lingüística contemporánea, de sus características básicas, como también de los tipos principales de actos de habla. El artículo también intenta describir los aspectos normativos de evaluación del producto de la traducción y su aplicación en el análisis de la calidad de la traducción audiovisual como un tipo específico de traducción escrita, hecha para ser producida oralmente.

1.0. Вместо увод

Обект на настоящата статия са някои теоретични предпоставки, които са в основата на анализа и оценяването на качеството на крайния продукт на филмовия превод.

Днес киното, и видеопродукцията въобще, придобиват нарастваща популярност сред хора от различни възрасти. Киноиндустрията заема важно място в комплекса от социални практики на межкултурно общуване не само в развитите страни, но и в онези, поемащи по пътя на обновлението и стремящи се към по-висок стандарт на живот. Техническите постижения на съвременния свят преодоляват границите и ни позволяват да се наслаждаваме на филмите на световноизвестни режисьори от различни страни както с превод, така и в оригинал.

Киното се превърна в неразделна част от нашия живот и не без основание си извоюва статут на седмо изкуство, което разви различни жанрове: драми, комедии, военни и криминални филми, детски филми, филми на ужасите и т. н. Всеки един от тези жанрове има своите специфики, които пораждат и специфични подходи и норми на превод за ефир, свързани с характерни лексикални и терминологични полета, социален, политически и религиозен контекст и др. Отчитането на тези особености е важна предпоставка за качествен превод. Наред с това при превода на филми се вземат предвид и допълнителни фактори като часови пояс на телевизионно излъчване, възрастова група на зрителската аудитория и т. н.

Обект на филмовия превод е най-вече устната реч. Особеностите при превода на устна реч занимават не само специалистите лингвисти – изучаващи характеристиките на речевата архитектура, – но и психолози и социолози, които анализират тези характеристики като социално явление. Този интердисциплинарен интерес потвърждава актуалността на тази проблематика.

С изучаването на структурата на съдържанието и резултата от речевата дейност се занимава теорията за речевите актове, която в последно време намира широко приложение и в теорията на превода при изучаването на особеностите не само на устния превод, но и на превода на аудиовизуални продукти.

2.0. Речев акт

2.1. Теорията за речевите актове в съвременната лингвистика.

Най-популярно речеви акт може да се определи като най-малката единица на речевата дейност, предмет на изследване от страна на теорията за речевите актове, основна част от езиковата прагматика. Понятието речев акт навлиза в лингвистиката през 60-те години на миналия век и неговото въвеждане се свързва най-вече с името на Джон Л. Остин. Терминът речев акт:

[...] открива нова гледна точка към изказването, тъй като чрез него става възможно да се анализират взаимоотношенията между локутивното (т. е. пропозиционалното), илокутивното и перлокутивното (т. е. прагматическото) съдържание в изказването. Прагматическото съдържание (или силът) на изказването се обяснява най-общо като заложено въздействие, което едно устно или писмено изказване е възможно да упражни върху своя възприемател, с очакван ясно дефиниран или недефиниран резултат (Георгиев 1998: 3).

Един от постулатите на теорията за речевите актове се основава на схващането, че най-малката единица на човешкото общуване е не изречението, а „осъществяването на определени видове актове като констатация, въпрос, заповед, описание, обяснение, извинение, благодарност, поздрав и т. н.” (Серль 1998: 54)¹. Това твърдение отговаря на съвременните стремления в лингвистика, която се опитва да излезе извън пределите на изречението и да „раздвижи” и направи по-гъвкав лингвистичния анализ. Подобно разчупване на изследователския кръгозор не е самоцелно, а по-скоро начин за „разтоварване” на семантичното описание на изречението и текста и отделяне от тях на някои компоненти от „общокомуникативен” порядък.

Според Е. В. Падучева (Е. В. Падучева, 1983: 105) в областта на теория за речевите актове в своята изследователска дейност съвременните лингвисти се стараят да изхождат от редица основни постановки, валидни в голяма степен при оценяването на комуникативната ефективност на посланието на преведения продукт. Учените определено излизат извън рамките на чисто лингвистичния метод за анализ и се опитват да създадат достатъчно надежден инструментариум за нуждите на едно научно изследване от прагматична гледна точка. Изграждат понятиен апарат, за да опишат и анализират стратегиите на речевото въздействие върху събеседника, като използват

„принципа на композиционност” на Г. Фреге на равнището на речевото взаимодействие с цел установяването на структури и правила за трансформации, които, изхождайки от интерпретацията на съставните части на речевото общуване, да позволяват „композиционна” интерпретация на цялото. Опитват се да формулират формални показатели, позволяващи на външно независими едно от друго изказвания да образуват кохерентен контекст и да анализират връзката между яснотата на изказването и ефективността на въздействието. Анализират от прагматична гледна точка комуникативните намерения на говорещите, както и психологическите и поведенчески реакции на събеседника, възникващи по време на общуването. И не на последно място, се стремят да установят отношенията между регистъра от речеви актове в даден конкретен език и тяхното илокутивно или прагматично съдържание като културен референт в приемащата езикова общност.

М. Халидей (Халидей, 1997: 142) разглежда речевия акт като избор на една от многобройни и преплитачи се помежду си алтернативи, които образуват семантичния потенциал на езика. Когато говорим, избираме една от формите за изразяване например на молба, заповед, радост, въпрос, потвърждение и т. н. С други думи, противно на възгледите за езика само като набор от правила и формални предписания, очевидно става въпрос за комплексен поглед към него като съвкупност от алтернативи, които говорещите могат да възприемат по различен начин. В този смисъл речевият акт е тясно свързан с „планирането на речта” и представлява сложно многопластово цяло, в което когнитивните функции вървят ръка за ръка с личностните/междоличностните при всяка конкретна ситуация.

М. Халидей (Халидей, 1997: 193–217) определя основните характеристики на речевия акт, изхождайки от различни лингвистични гледни точки. По-важните от тях, които влияят на процеса на превода, биха могли да се обобщят по следния начин:

- успешността на всеки речев акт се дължи на факта, че в рамките на изречението той се отнася към модуса на действието;
- речевият акт е елементарна речева единица, последователност от езикови изказвания, произнесени от даден говорещ, които са разбираеми и приемливи поне за един от множество носители на същия език;
- универсалните свойства на речевия акт се противопоставят на специфичните за всеки конкретен език: перлокуцията винаги е универсална, докато илокуцията е както универсална, така и специфична за различните езици;
- речевият акт съдържа в себе си както вербално, така и невербално послание;
- речевият акт позволява да се разграничат текст и подтекст на изказването;
- основната цел на речевия акт е да въздейства върху мислите и емоциите на адресата, когато той интерпретира изказването на говорещия; това прави възможно да се въведат понятията речева уместност и приемливост на текстово и макротекстово равнище;
- речевият акт включва граматичен компонент, прагматични компоненти на контекста и роли на адресанта и адресата, обусловени от нормите на всяко езиково общество; именно те определят какъв вариант на изказване да се подбере за дадения речев акт.

Според Левицкая и Фитерман (Левицкая&Фитерман, 1963: 98) много от недостатъците на теорията за речевите актове могат да бъдат обяснени с нейното „несвър-

шенство и постоянно развитие”. Приложението ѝ е разнообразно и многоаспектно и именно затова не бива да се подценява нейната значимост за езикознанието и теорията на превода.

2.2. Основни видове речеви актове

Тъй като речевият акт е вид действие, при неговото анализиране се използват онези категории, необходими за характеристиката и оценката на което и да е действие: субект на действието, цел на действието, начин на действието, резултат от него, условия за осъществяването му, неговата успешност или ефективност и т. н. Субектът на речевия акт е говорещият, който произвежда изказване, предназначено за определен адресат. Изказването е както продукт на речевия акт, така и инструмент за постигане на определено комуникативно намерение или цел. В зависимост от обстоятелствата или условията, в които се осъществява речевият акт, той може да постигне поставената цел и да бъде успешен, т. е. ефективен, или да не я постигне. За да бъде успешен, минималното изискване към речевия акт е да бъде уместен, т. е. да го използваме тогава, когато нашата преценка за човека или ситуацията ни казва, че трябва да се изразим точно по този начин. Изразили сме се приемливо тогава, когато реакцията на партньора потвърждава нашата преценка (Георгиев 2001: 84). В противен случай говорещият е застрашен от комуникативен провал.

Без съмнение речевият акт е многопластово понятие. Теорията за речевите актове разграничава най-общо три равнища на анализ на речевия акт. На първо място той се разглежда като говорене за нещо (*per locutio*)². Анализиран на това равнище, речевият акт представлява локутивен акт. От своя страна, локутивният акт е сложна структура, тъй като включва в себе си акта на фонация, или произнасянето на звукове, употребата на думи и тяхното свързване по правилата на граматиката, както и обозначаването чрез тях на едни или други обекти – акт на референция, и приписването на едни или други свойства и отношения на тези обекти – акт на предикация. Дълго време лингвистиката изучаваше именно локутивния аспект на речевия акт, разглеждайки изказването несъотнесено към комуникативната ситуация, в която се е породило. Фонетиката описваше неговия звуков строеж, лексикологията – словния му състав, а синтаксисът – правилата за свързването на думите в изречението. Семантиката пък, от своя страна, даваше на изречението определена интерпретация, лишена от истинска оценка на съдържащото се в него извънезиково послание.

Човек обаче не говори заради самия процес на говорене. В процеса на говорене (*in locutio*) винаги извършваме и действие, което има задължително и някаква извънезикова цел: отправяме въпрос или отговаряме, информираме или искаме информация, даваме съвет или молим за съвет, уверяваме, предупреждаваме, критикуваме и т. н. Речевият акт, разглеждан от гледна точка на извънезиковата му цел, се определя като илокутивен акт. В този смисъл цялостната характеристика на изказването като средство за осъществяване на илокутивния акт се определя като илокутивна функция или илокутивна сила на изказването. На това илокутивно равнище на анализ на изказването неговото съдържание е съставено от два компонента: пропозиция и илокутивна функция. Така изказването „Купи хляб.” съдържа пропозиционална част, или самото изричане, без оценъчен компонент и илокутивна функция на подбудителност.

Не на последно място, посредством говоренето човек постига определен резултат и

реакция най-вече в съзнанието на събеседника. Този резултат или реакция от речевия акт може да съответства или не на извънезиковата цел, която си е поставил говорещият. Речевият акт, разглеждан от гледна точка на реалните последици от него, се определя като перлокутивен акт. Перлокутивният акт и съответстващото му понятие перлокутивен ефект са онзи аспект на речевата дейност, който отдавна изучава например реториката, за да постигне оптимални начини за въздействие на речта върху мисленето и чувствата на аудиторията. Представената най-общо тристепенна схема за анализ на речевия акт е предложена от английския философ и логик Дж. Остин в оксфордските му лекции през втората половина на 50-те години на миналия век, публикувани посмъртно в книгата *How to Do Things with Words*³ през 1962 г.

3.0. Предпоставки за качествен продукт на превода

3.1. Нормативни аспекти

Един от най-важните въпроси от изследванията в областта на общата теория на превода е свързан с понятието за норма на превод. Тези се свързват най-вече с името на Г. Тури. Особено място в концепцията на Тури заема понятието норма на превод, в което той влага своеобразен смисъл. Според него решенията на преводача в процеса на превода се обуславят от три фактора: 1) задължителни правила, наложени от езиковите норми; 2) преводачески норми – основните решения на преводача, определящи неговата стратегия и поведение; 3) субективният избор (идиосинкразия) на преводача. Общата теория на превода борава с понятието норма на превод, въз основа на което се прави оценка на качеството на превода. Лингвистиката на превода включва както теоретични, така и нормативни раздели. Теоретичните изследват превода като средство за междуетникова комуникация, като обективно наблюдавано явление. Нормативните раздели, стъпвайки на теоретичното изучаване на превода, формулират практически цели, насочени към оптимизиране на преводаческия процес, повишаване на качеството на превода, разработване на методи за оценка на превода и методика на обучение на бъдещите преводачи. За професионалното изпълнение на своите функции преводачът трябва да има ясна цел и дейностите и пътищата за нейното постигане, основаващи се на дълбоко познаване на теорията на превода – както на общата, така и на частната и специалната.

За постигане на високо качество на превода преводачът трябва да умее да съпоставя професионално текста на превода с оригинала, да оценява и класифицира възможните грешки и да прилага необходимите корективи. Както преводачът, така и критиците на превода оценяват неговото качество, изхождайки от условието той да отговаря на определени изисквания. Съвкупността от тези изисквания най-общо се нарича норми на превод. Качеството на превода зависи от степента на неговото съответствие с нормата на превод и от характера на неволните или съзнателните отклонения от нея.

Нормативните изисквания се определят като принципи или правила на превод. Те могат да бъдат общи или частни, да се отнасят към отделни частни случаи или към определен тип превод, както и към превода въобще. Те могат да бъдат формулирани

като всеобщи правила или пък да се допълват от указания за конкретните условия, при които даденото правило е приложимо, както и повече или по-малко случаи на неговата неприложимост като изключение от правилото. Тук става въпрос най-вече за правилата на превод на т. нар. безеквивалентна лексика, собствените имена и т. н.

Резултатите от процеса на превода (= превод + качество на превода) се определят от степента на смислова близост между превода и оригинала, от жанрово-стилистичната принадлежност на текстовете на оригинала и превода, от прагматични фактори, влияещи върху избора на варианта на превод и др. Всички тези аспекти на превода носят в себе си нормативен характер, определят стратегията на преводача и критериите за оценка не неговия труд. Във връзка с това нормата на превод включва взаимодействието в себе си най-вече на пет нормативни изисквания: 1) норми за еквивалентност на превода; 2) жанрово-стилистични норми на превод; 3) норми на езика на превода; 4) прагматични норми на превод и 5) конвенционални норми на превод.

Еквивалентността на съдържанието на оригинала с това на превода е основополагащо за тяхната комуникативна равнопоставеност, чието наличие прави дадения изходен текст преводим. Нормата за еквивалентност на превода не е неизменна величина. Тя отразява необходимостта от възможно най-голяма близост между съдържанието на оригинала и превода, но в границите на другите нормативни изисквания, съвместими с осигуряването на необходимата адекватност на превода. Във всеки конкретен случай видът еквивалентност се определя както от съответствието на езиковите единици в изходния и приемащия език, така и на прагматични фактори, оказващи влияние върху процеса на превод. Нарушаването на нормите на еквивалентност може да бъде пълно – когато преводът се приема за нееквивалентен, т. е. такъв, който не предава съдържанието на оригинала, или относително – когато се установи, че останалите нормативни изисквания в някаква степен са изпълнени на по-високо равнище на еквивалентност, отколкото реално постигнатите на равнището на еквивалентността на превода. В първия случай преводът се оценява като неудовлетворителен, а във втория – като приемлив в случаите, когато необходимата смислова близост не е задължителна за успешната междуетникова комуникация (Паршин, 2001: 147–156).

Жанрово-стилистичните норми на превод могат да се определят като изисквания за съответствие на превода на стилистичните особености на изходния текст. Стилистичните изисквания на превода са нормативни правила, характеризиращи аналогични тестове в езика на превода. И тук, подобно например на нормите за правилна реч, съобразяваща се със стилистичните и социолингвистичните езикови равнища, нормативните изисквания за качеството на превода имат смисъл само по отношение на определен тип текст, водещ до определена преводаческа дейност. В този смисъл би било съвсем неприемливо да се използват едни и същи критерии за оценяване на превода на сладникави джобни романи, продавани по аерогарите, и на високохудожествени литературни произведения или на филмови текстове от образци на световното кино.

Езикът на превода задължително следва правилата и нормите на узуса в приемащата езикова общност. Тези правила не са еднакви във всички функционални езикови

регистри. Те варират както в различните стилове, така и в зависимост от разновидностите на литературния език. Тук най-често се различават езикът на разговорната реч (при неформално общуване) и езикът на художествената литература. Съвкупността от преведени текстове на даден език представлява особена „разновидност“ на този език. Езиковите характеристики на оригинала неизбежно водят до „модифициране“ на използваните езикови средства, до „развитие“ на езиковата норма и особено на узуса. Контактът при превода между два езика води до по-широко използване на „аналогични“ форми и „уподобяване“ на езикови средства. Често отделни думи, словосъчетания и конструкции първоначално са характерни само за езика на превода, но след време частично или напълно проникват и в езика на оригинални произведения, както и в устната реч на приемащата езикова общност. В този смисъл езиковата норма на превода може да се определи като изискване за съобразяване, естествено в разумни граници, с нормата на узуса на дадената приемаща езикова общност.

Прагматичната норма на превода се състои в изискването да се гарантира прагматичната (перлокутивната) му цел, без която не би могло да се направи качествена нормативна оценка на продукта на превода. Стремешт да се постигне перлокутивен ефект върху читателя/слушателя/зрителя е своеобразна суперфункция, сякаш обхващаща всички останали аспекти на нормата на превод. При решаването на тази задача преводачът може да се откаже от стремеша си за максимално възможна еквивалентност, да се отдалечи от жанровата принадлежност на оригинала или пък да наруши някои норми на узус в приемащия език.

Когато говорим за *конвенционални норми* на превод, трябва да поясним, че в езиковите общности в различни исторически етапи са съществували строго определени изисквания за целите и задачите на превода и за пътищата за тяхното постигане. Например през вековете преводът на религиозни текстове е отразявал „преклонението“ на преводача не само пред смисъла, но и пред „буквата“ на оригинала. Дори в наши дни някои преводи на Библията са „неразбираеми“ за масовия християнин, като по този начин навярно се цели осигуряването на необходимото въздействие върху вярващите. През 18. век френските преводачи смятали за своя главна задача „прекрояването“ на оригинала при превода, за да се приближат до изискването за „добър вкус“. По онова време без подобно преправяне преводите били неприемливи за критиката и читателите. С други думи, през различните периоди от развитието на езиковите общности нормите на превод са „нарушавали“ различни аспекти от съвременното разбиране за нормативни изисквания, като всичко това е ставало на основата на наложени своеобразни „конвенционални норми“. В наше време конвенционалната норма на превод може да се определи като изискване за максимална близост на превода до оригинала, способността му възможно най-пълноценно да го „замени“, изпълнявайки задачите, поради които той е направен. На практика това изискване се осъществява по пътя на изпълнението на всички или на голяма част от посочените аспекти на нормата на превод.

От практическа гледна точка между различните аспекти на нормата на превод съществува определена йерархия. Преводачът и ползвателите на превода обръщат особено внимание преди всичко на прагматичния (перлокутивния) му ефект. Този ефект се осъществява в голяма степен с постигането на достатъчно високо равнище на еквивалентността на превода. Що се отнася до езиковата норма на превода, нейното постигане зависи най-вече от жанрово-стилистичната принадлежност на изходния

текст. Конвенционалната норма на превод остава неизменно изискване и определя стремежа на всеки професионален преводач към достигане на максимална еквивалентност. И не на последно място, нормата на еквивалентност е крайното изискване, което трябва да се изпълнява при спазване на всички останали аспекти на нормата на превод. Несъмнено пълнотата при предаването на съдържанието на оригинала в превода е не по-малко необходима характеристика на междуезиковата комуникация. Нормата на еквивалентност пък, от своя страна, е „най-преводаческото” изискване към превода. Тя се определя преди всичко от езикови фактори и съобразяването с тях трябва да бъде максимално обективно. Еквивалентността на превода с оригинала е и най-обективният критерий при оценяването на продукта на превода. Именно този критерий широко се използва при редактирането на професионални преводи и обучението на бъдещи преводачи.

С помощта на семантико-трансформационния модел, опериращ с широко използвания в езикознанието компонентен анализ, значението на езиковите единици може да бъде раздробено на „елементарни смисли”, съотнесени към съответни речеви актове. Този подход може да се приложи и при определянето на общите характеристики на качеството на преводния продукт. При еквивалентния превод се възпроизвежда онази част от елементарни смисли, която е релевантна за дадения регистър на общуване, като освен това могат да се появят и допълнителни елементарни смисли, породени от структурата на приемащия език, или пък да липсват такива, присъстващи в езика на оригинала. Например испанското изречение *“He venido.”* съдържа поне пет елементарни смисли: 1) говорещ, 2) пристигане, 3) минало свършено време, 4) резултат от действие 5) имплицитно подразбиращ се период от време, завършил в момента на говоренето. В превода на български *„Дойдох”* тези елементарни смисли също са пет – четири от тях съвпадат с елементарните смисли на оригинала, а последното (5 при превода) се появява в зависимост от структурните особености на българския език (свършен вид на глагола): 1) говорещ, 2) пристигане, 3) минало свършено време, 4) резултат от действие, 5) завършено еднократно действие.

Еквивалентността на съдържанието на оригинала с това на превода ще е толкова по-голяма, колкото повече елементарни смисли в тях съвпадат. От друга страна, съвсем не всички елементарни смисли в оригинала са комуникативно релевантни за общуването и тяхната загуба при превода не го прави нееквивалентен. В този смисъл буквалният превод е този, който възпроизвежда нерелевантни елементарните смисли от оригинала при нарушаване на нормите на българския език. При свободния превод елементарните смисли от оригинала няма да бъдат предадени или ще бъдат променени, като се добавят незадължителни допълнителни смисли. При този подход резултатът от буквалния превод ще е неразбираем и неприемлив, а от свободния – неоправдано отдалечен от оригинала (Комиссаров, 1990: 57–63).

3.2. Еквивалентност на равнището на речта при филмов превод за дублаж

Една от главните задачи на филмовия превод за дублаж е максимално пълното предаване на филмовия диалог чрез наслагване на произнесен устно преводен текст върху оригинална фонограма. Не бива да забравяме, че продуктът на филмовия превод

има материално въплъщение под формата на речеви актове, протичащи във времето и в ограничен период от време, имайки предвид всички ограничения, най-вече от фонетично и от технически-времево естество, с цел постигане на прагматичната перлокутивна функция на изказването и потенциално достижимата еквивалентност. Комисаров (1990: 133) различава “потенциално достижима еквивалентност” – при която се достига максимална тъждественост на съдържанията на двата разноезични текста, и “преводаческа еквивалентност” – реалната смислова близост между текстовете на оригинала и превода, достигната от преводача в процеса на превода.

А. Д. Швейцер (1973: 63–65) въвежда понятието функционална еквивалентност и подчертава, че „превеждайки изходното съобщение на друг език, преводачът съизмерва извънезиковата реакция на преведеното съобщение от страна на неговия получател с реакцията на получателя на изходното съобщение, който го възприема на изходния език”. Проблемът за постигане на еквивалентна реакция на съобщението от страна на получателя на превода е свързан непосредствено с проблема за предаване на съдържанието на изходния текст. Швейцер (1973: 66) обособява четири елемента, съставляващи изходното съобщение:

- *денотативно* значение, свързано с обозначаването на едни или други предметни ситуации;
- *синтактично* значение, определящо се от характера на синтактичните връзки между елементите на изказването, т. е. неговата синтактична структура;
- *комотативно* значение, определящо функционално-стилистичните и експресивните нюанси на езиковото изказване;
- *прагматично* значение, определящо отношението между езиковото изказване и участниците в комуникативния акт (т. е. субективното отношение към езиковия знак или към текста, което неизбежно възниква у хората, ползващи езика като средство за общуване).

Разглеждайки речевия акт във връзка с неговото комуникативно (илокутивно) намерение, в него могат да се обособят редица функционални характеристики, чието познаване има първостепенно значение за процеса на превода. В речевото изказване обикновено се преплитат няколко функции и тяхната роля не е еднаква. Онези елементи, които имат доминираща функция, са функционални доминанти. Изхождайки от това, преводът се разглежда като процес на търсене на решения, отговарящи на определен набор от функционални критерии.

Спецификата на изследванията на превода на филмов диалог се характеризира най-общо с три основни направления. Първият аспект изучава факторите, които влияят на извличането на преводаческата информация, съдържаща се в оригинала. Преводът на филмов диалог е превод на устна реч от изходния език, възприемането на превода става чрез устна реч, а извличането на информация в процеса на превода се осъществява чрез зрително-писмено възприемане на текста (= фонограма + скрипт) или от зрително и звуково възприемане (= фонограма). Пълнотата на информацията зависи от прозодиката на речта – ритъм, интонация, паузиране на изходния текст. Извличането

на информацията става на отделни „порции” от веригата езикови единици (речеви актове) чрез сегментиране на репликите на героите въз основа на смислови опорни единства. Често пъти при свалянето на текст от фонограма, поради нейното недобро качество, преводачът е принуден да „чете по устни” или да предполага и декодира адекватни на ситуацията неясни реплики, базирайки се на предходна информация. Теорията на филмовия превод отделя внимание на тези психолингвистични особености и лингвистични предпоставки за вероятно декодиране при този вид превод и неговата зависимост от относително смисловата самостоятелност на минималните сегментирани речеви актове, както и от характера на загубите на информация от нерелевантни елементарни смисли. Обръща се и внимание на компенсирането на тези загуби чрез общопреводачески трансформации, както и използването на интонацията, емоционалните нюанси на речта и т. н.

Вторият аспект изучава филмовия превод като особен вид реч на езика на превода, формирана писмено, но обусловена от технически и времеви ограничения, породени от факта, че преводът се продуцира устно и протича паралелно с оригиналния текст от фонограмата. Важен технически компонент на продукта на превода е неговата дължина, която изисква минимален интервал между началото на говор от фонограмата на оригинала и началото на насложения глас на актьора-дубльор, както и стриктното сегментиране и паузиране на текста. Дължината на сегментите (речевите актове) се определя от два основни фактора. На първо място, от структурните особености на изходния език, определящи дължината на сегмента, в който трябва да се вместят редица многозначни езикови единици. И на второ място, дължината на сегментите се определя от структурните особености на приемащия език.

В теорията на филмовия превод, и по-специално на превода за дублаж, се посочват и други особености на преводаческия продукт, когато той е съобразен с участието в дублажа на определени четци. Тук става въпрос най-вече за бавната или прекалено бързата артикулация на дублиращите актьори, свързана с така наречените хезитационни паузи при предварително недостатъчно подготвен текст, езикови лапсуси и др. Често актьорската реч е по-малко ритмична от тази във фонограмата или пък е с по-бързо темпо в стремежа за по-бързо изговаряне на репликите.

Особено внимание се отделя на ортоепията на актьорския състав: ясна артикулация, равномерен ритъм, интонационно съответствие с фонограмата, правилна отдалеченост от микрофона и т. н., обезпечаващи пълноценно възприемане от зрителската аудитория.

Важен аспект при изучаването на филмовия превод е разглеждането му като специфичен вид писмен превод. Тук може да се говори както за количествени, така и за качествени особености. При филмовия превод за дублаж дължината на текста (броя на думите) зависи от дължината на превежданите речеви актове, натоварени с релевантни елементарни смисли. Намаляването на обема на преведения текст в сравнение с писмения превод нараства с увеличаването на скоростта на говорене на актьорите от фонограмата. Затова голямо внимание в теорията на филмовия превод се отделя на причините, начините и прага на речевата компресия. Необходимостта от компресия се

определя от факта, че невинаги е възможно да се предаде съдържанието на оригинала толкова пълно, колкото при писмения превод. Осъществяването на речевата компресия при филмовия превод не е лесна задача. Става въпрос не само за „изпускане” на части от изходния текст, а за такова „свиване” на превеждания текст, при което се съхранява релевантната част от елементарните смисли. Компресията е възможна благодарение на информационния речев „излишък”. В изказванията често се срещат информационни елементи, дублиращи се един друг, и при превода някои от тях могат да се изпуснат, без да се наруши съдържанието на съобщението.

Компресията при филмов превод не е постоянна величина. Тя зависи от скоростта на говорене в оригинала и съответствието между езиковите структури на изходния и на приемащия език. Речевата компресия е различна за различните двойки езици и нейното прилагане е свързано с точно определени структурни и семантични преобразования. Най-често срещаните начини на компресия са синонимните замени на словосъчетания и изречения с по-кратки словосъчетания и изречения, замяна на пълно наименование (например на организация, държава и т. н.) със съкращение, замяна на глаголна конструкция с отглаголно съществително, изпускане на съединителни елементи в словосъчетание, замяна на подчинено изречение с предложна или причастна структура и т. н. При бърза реч на говорещия прилагането на различните средства на компресия може да съкрати превода с до 25-30% в сравнение с писмения превод на същия оригинал (Плеханова 2002: 131–148), а при субтитрирането - значително повече.

3.3. Еквивалентност при продукта на филмовия превод

Важна част от теорията на филмовия превод представлява изучаването на въпроса за характера на еквивалентността. Както вече стана дума, при филмовия превод е налице определен процент загуба на информация в сравнение със степента на еквивалентност при писмения превод. Регистрираните отклонения се свеждат до трансформации като изпускане, добавяне или замяна на информация, съдържаща се в оригинала, и са допустими, когато не се нарушават елементарните смисли на речевите актове. Всеки вид отклонение (трансформация) от оригинала включва в себе си подтрансформации, различаващи се по степента на важност на предадената или добавената информация.

Изпускането включва най-често: 1) отделна дума с нерелевантно значение в текста, най-вече епитети; 2) по-важни езикови единици, свързани с неразбиране от преводача на части от текста; 3) изпускане на части от текста, свързано с преобразуване на структурата на текста на превода; 4) изпускане на по-голяма част от текста, свързано с „изоставането на превода” от ритъма на говор във фонограмата.

Добавянето се класифицира в зависимост от характера на добавените елементи: 1) отделни определения; 2) кратки допълнителни пояснения и др. Замените най-вече са на една категориална форма с друга или промяна при превода на думите, частите на речта, членовете на изречението, видовете синтактични връзки, както и лексикалните замени.

Когато говорим за еквивалентност, не бива да подминаваме и въпроса за допускащите грешки при превода, които се градират по важност и най-често срещаните са: нерелевантна за смисъла грешка при превода на дума, груба смислова грешка при превода на дума, незначителна грешка при промяна на структурата, груба смислова грешка при незначителна промяна на структурата и т. н.

При оценката на филмовия превод се отчита неговата специфика, свързана с устната

форма на предаване на информация. Обикновено класификацията на превода се прави въз основа на типа превеждан текст и начина на възприемане на готовия продукт. От теоретична гледна точка всеки тип текст може да бъде преведен както устно, така и писмено. На практика обаче спецификата на филмовия превод налага определени ограничения, най-вече върху обема на преведения текст, които са свързани и с функционално-жанровите характеристики на изходния текст. Постигането на пълно художествено и естетическо въздействие при филмовия превод не е лесна задача, особено когато се превеждат откъси от поетически произведения, хумор, културни референти, текстове от Библията и т. н.

4.0. Заключителни думи

Една от постановките на теорията за речевите актове се състои в това, че минимална единица на човешкото общуване е не изречението или изказването, а осъществяването на определени видове актове, като констатация, въпрос, заповед, описание, обяснение, извинение, благодарност и т. н. Тази постановка е в съзвучие с подходите в съвременната лингвистика, които се стремят да излязат извън границите на изречението и да разчупят рамките на лингвистичните анализи.

Теорията за речевите актове разграничава три равнища на анализ на речевия акт. Локутивният се разглежда като самото "говорене" за нещо. В процеса на това говорене човек едновременно извършва и друго действие, което има извънезикова цел: отговаря, информира, уверява, предупреждава и т. н. Разглеждан от гледна точка на неговата извънезикова цел, речевият акт функционира като илокутивен акт. И не на последно място, чрез говоренето човек постигат определени резултати, предизвиква едни или други реакции в съзнанието на своя събеседник, като резултатът от речевия акт може да съответства или не на неговата извънезикова цел, която си е поставил говорещият. В тази си функция речевият акт се определя като перлокутивен.

Подходите, разработени от теорията за речевите актове, са особено приложими при разработване на норми и изисквания за филмов превод. Важна характеристика за еквивалентността при филмовия превод е нормативно допустимата загуба на информация, зависеща, в по-голяма или по-малка степен, от вида на речевия акт. Загубата на информация се осъществява и за сметка на съзнателната компресия на текста на превода. Именно затова съществуват и фактори, компенсиращи тези загуби, като визуален фон на речта, интонация, емоционална окраска на речта и др. За пълното разбиране на устната реч при филмов превод немалка роля играят и ритъмът на актьорски говор, паузирането на текста на елементарни смисли с релевантно значение, вътрешноизреченската прозодия и т. н.

Адекватното предаване на интонацията на говорещия при филмовия превод има голямо значение, тъй като именно тя в голяма част от случаите определя извънезиковата цел на изказването.

Всеки филм предполага различен вид лексика, която се употребява в различно контекстуално значение, с различна емоционална окраска и може да носи във всеки един отделен случай различен смислов заряд.

Едно от най-сложните предизвикателства пред филмовите преводачи е предаването на културни реалии на езика на превода. При техния превод трябва да се отчитат както националният колорит и смисловата им натовареност, така и максимално пълното предаване на смисъла им. Много често във филмовия диалог реалиите са поднесени като

алегории или пародии на някакъв аспект от живота на човека, от характеристиката на отделния човек или дадено явление, което налага адекватно предаване на елементарния смисъл на речевия акт за постигане на неговия перлокутивен ефект. Разпространена грешка при превода на такива езикови единици е превеждането на част от дадената реалия, като останалата се превежда буквално. В този случай се губи смисълът на изказването и липсва осъществено прагматично намерение на говорещия.

Интерес за филмовия превод представлява и предаването на “ненормативна” лексика. Този аспект не е маловажен, тъй като при превода на художествена литература или научен текст този лексикален пласт може да се преведе много близо до оригинала, докато при превода на филми се вземат предвид морално-етичните и естетическите норми на превода – подразделянето на филмите на определени категории (за възрастни, забранени за деца, непрепоръчителни за младежи до определена възраст и т. н.), както и социално-културни норми.

Като цяло преводът на филми и на всякакъв вид аудиовизуални продукти може да се определи като отделен вид превод, тъй като притежава редица особености и специфики, каквито не се срещат при другите видове превод. Тук се обръща особено внимание на характера на героите, на тембъра на техния глас, на начина на говорене, на речниковия им запас, тъй като това са едни от средствата за изграждане на дадения образ, който трябва да бъде съхранен и чрез езика на превода.

БЕЛЕЖКИ

¹Преводите на цитатите са мои – СМ.

²От латинското *locutio*, или „говорене”.

³Как с думи се вършат неща.

ЛИТЕРАТУРА

Георгиев, Б. (1998): *Речевите актове като предмет на лексикографско описание*. Сп. *Български език и литература*, год. XXXIX, кн. 5–6, с. 3–9.

Георгиев, Б. (2001): *Приемливото изразяване*. [Електронна книга]. В: *Българският език през XX век*. София, Академично издателство „Проф. М. Дринов”. <<http://books.google.com>>.

Комиссаров, В. Н. (1990): *Теория перевода (лингвистические аспекты)*. Москва, Высшая школа.

Левицкая, Т. Р., А. М. Фитерман (1963): *Теория и практика перевода с английского языка на русский*. Москва, Издательство „Литературы на иностранных языках”.

Падучева, Е. В. (1983): *Теория речевых актов в современной лингвистике*. Москва, Высшая школа.

Паршин, А. (2001): *Теория и практика перевода*. Москва, Русский язык.

Плеханова, Т. Ф. (2002): *Текст как диалог*. Минск, МГЛУ.

Серль, Дж. (1998): *Лингвистические аспекты перевода*. Москва, АСАТ.

Хэллидей, М. (1997): *Теория речевых актов*. Москва, Исток.

Швейцер, А. Д. (1973): *Перевод и лингвистика*. Москва, Воениздат, с. 63–65.